

* akucekovic@gmail.com

¹ За библиографије о Теодоровићевим сликарским радовима у Пакрацу в. Шелмић, Микић 1978: 59, 82–83; Тодић 2013: 78–80.

² Шелмић, Микић 1978: 12–13. О дворском комплексу са саборном црквом у XVIII веку в. Кучековић 2014: 83–122.

³ Шелмић, Микић 1978: 13.

⁴ Шелмић, Микић 1978: 31. Ј. Шелмић напомиње да је иконостас у тренутку посматрања стајао расклопљен у Музеју Срба у Хрватској у Загребу и да се о његовом првобитном распореду и тада судило само на основу сачуване архивске фотографије.

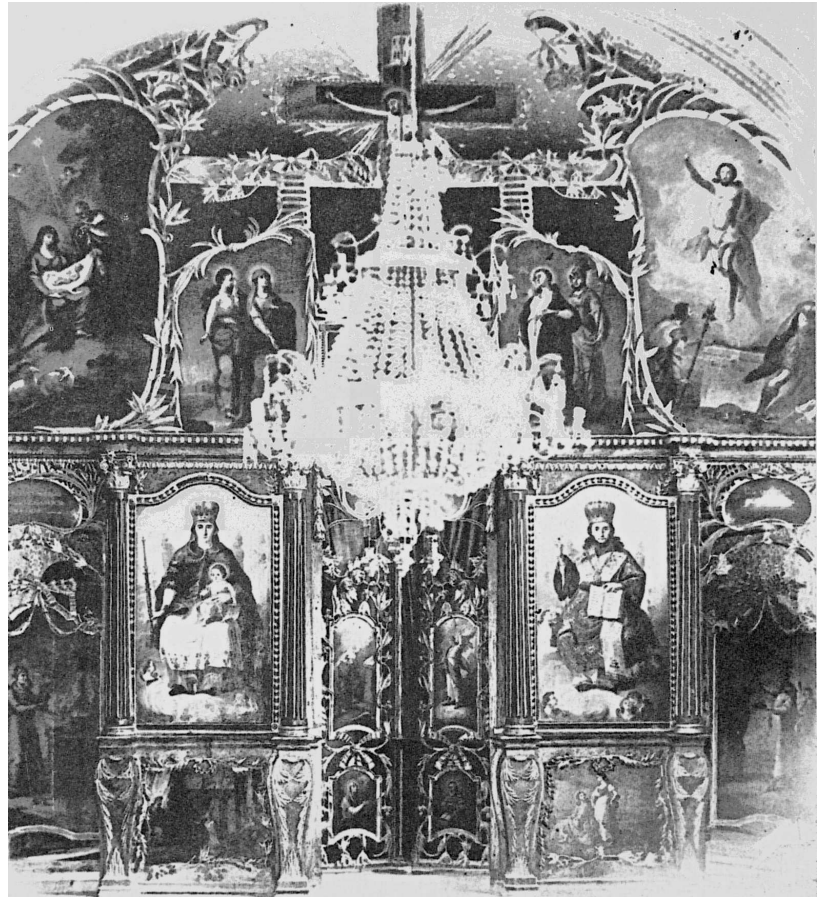
Апстракт: Рад представља осврт на иконостас Арсенија Теодоровића у Пакрацу из 1800. године, који се до Другог светског рата налазио у парохијској цркви Светог Илије. Његов неуобичајен иконографски склоп и мали број икона изазивали су највећу старијих истраживача. Међутим, објављени архивски подаци указују да је Теодоровић иконостас сликао за саборну цркву у Пакрацу, а да је целина у цркви Светог Илије била склопљена само од делова иконостаса из саборног храма. У раду је предложена хипотезичка реконструкција првобитног Теодоровићевог пакрачког иконостаса у односу на његове знајте и проучене радове из последње деценије XVIII и првих година XIX столећа.

Кључне речи: Арсеније Теодоровић, српско црквено сликарство XVIII века, црква Светог Илије у Пакрацу, саборна црква у Пакрацу, Кирило Живковић – епископ пакрачко-славонски

Боравак сликара Арсенија Теодоровића у Пакрацу 1799/1800. године и настанак репрезентативног парадног портрета тадашњег пакрачко-славонског епископа Кирила Живковића, портрета епископовог младог секретара Георгија Суботића и иконостаса који се налазио у парохијској цркви Светог Илије представљају антологијске моменте сликарског опуса, али и целокупног српског сликарства крајем XVIII столећа.¹ Колебања која су код ранијих истраживача постојала око датовања Теодоровићевих пакрачких радова, на првом месту епископовог портрета, разрешена су у време када је Галерија Матице српске 1978. године припремила изложбу одабраних радова и објавила прву монографску публикацију о делу овог новосадског сликара. Том приликом фиксирано је убеђење да је Теодоровић, сликајући портрете пакрачког епископа Живковића и његовог секретара 1799. године, добио посао и на осликавању иконостаса у парохијској цркви у Пакрацу посвећеној Светом Илији и да је, довршивши га, напустио ову славонску варош, у којој се од почетка XVIII столећа налази комплекс седишта пакрачко-славонских епископа, са двором, придворном Благовештенском капелом и саборном црквом Свете Тројице.² Истовремено, реафирмисане су и оцене већине ранијих истраживача Теодоровићевог сликарства о изузетности пакрачког иконостаса унутар сликарског опуса, на првом месту његових ликовних квалитета.³ Примећена је, али без елаборације и друга, за наша разматрања много значајнија изузетност овог иконостаса – његов сасвим неуобичајен иконографски склоп и распоред икона.⁴ Неколико пута објављивана архивска фотографија (сл. 1) и данас је једино поуздано визуелно све-

1. Арсеније Теодоровић, иконостас у цркви Светог Илије у Пакрацу, 1800

1. Arsenije Teodorović, iconostasis at the church of St. Elijah in Pakrac, 1800

⁵ Коларић 1967: репродукција бр. 1; Шелмић, Микић 1978: репродукција бр. 5, кат. IV.

⁶ Вогџић 1974: 92–94, кат. бр. 361–373.

⁷ Црква Светог Илије у Пакрацу је, према архивским сведочанствима, основана 1740. године, а осветио ју је 1744. године епископ Софроније Јовановић. Радило се тада, вероватно, о дрвеној богомољи, док је зидана црква подигнута почетком девете деценије XVIII века; Кучековић 2015: 258.

⁸ Вогџић 1974: 92, кат. бр. 363; Шелмић, Микић 1978: 58, кат. IV – детаљи.

дочанство о целини тог иконостаса,⁵ јер је пакрачка црква Светог Илије срушена током Другог светског рата, а иконостас је трајно демонтиран.⁶

Поменути архивска фотографија бележи олтарску преграду у цркви Светог Илије, формирану у три зоне, са две престоне иконе Богородице са Христом (сл. 2) и Христа (сл. 3) на престолима, царским и двоје бочних двери, две иконе у соклу и са веома необичном горњом зоном, у којој су велике иконе Богородице и Марије Магдалене (сл. 4), Јована Богослова и сатника Лонгина (сл. 5), које фланкирају *Распеће* (сл. 6), уметнуте између само две иконе празника великих формата – *Рођења* (сл. 7) и *Васкрсења Христовог* (сл. 8). Величина свих икона, поготово двеју престоних и двеју празничних, одаје снажан утисак нагураности и непримерености габаритима простора који је пружала црква са релативно ниским сводом.⁷ У истраживањима је остала неуочена чињеница да број икона на иконостасу који се види на архивској фотографији, као и на публикованој схеми иконостаса, не одговара стварном броју очуваних икона са иконостаса цркве Светог Илије – на првом месту, према каталозима Одјела Срба у Хрватској и Галерије Матице српске, постојале су још две престоне иконе: Светог Николе (сл. 9) и Светог Јована Крститеља.⁸ Међутим, архивска фотографија јасно сведочи да иконостас у цркви Светог Илије није имао престону зону формирану од четири иконе, односно да последње две, због ограниченог простора, вероватно никада на њему нису ни стајале.

2. Арсеније Теодоровић, иресџона икона Богородице са Христџом, 1800 (фџиџо МСПЦ, Београд)

2. Arsenije Teodorović, throne icon of Virgin with Christ, 1800 (photo MSOC, Belgrade)

⁹ Милеуснић 1996: 38–40.

¹⁰ Милеуснић 1996: 39; Кучековић 2015: 258.

3. Арсеније Теодоровић, иресџона икона Христџа, 1800 (фџиџо МСПЦ, Београд)

3. Arsenije Teodorović, flanking icon of Christ, 1800 (photo MSOC, Belgrade)

Један објављен, али такође неуочен архивски податак пружа поуздано разрешење описаних недоумица око првобитног изгледа Теодоровићевог иконостаса у Пакрацу. У сачуваној преписци са историчарима Димитријем Витковићем и Јосипом Матасовићем из 1926. године, епископ пакрачко-славонски Мирон Николић (1888–1941) сведочио је о својим сазнањима да је сликање парадног портрета епископа Кирила Живковића 1799. године за Арсенија Теодоровића значило и препоруку за сликање иконостаса у *саборној* цркви Свете Тројице у Пакрацу.⁹ Владика Мирон том приликом наводи и да су иконе „... са тог иконостаса употребљаване ... за *џарохијалну* цркву пакрачку, а неке су дошле, као излишне за ту црквицу, у приватне руке“.¹⁰ Епископ је вероватно овом приликом информисао своје коресподенте о Теодоровићевим

4. Арсеније Теодоровић, Богородица и Марија Магдалена, 1800 (фото МСПЦ, Загреб)

4. Arsenije Teodorović, Holy Virgin and Mary Magdalene, 1800 (photo MSOC, Zagreb)

5. Арсеније Теодоровић, Јован Богослов и сајник Лонгин, 1800 (фото МСПЦ, Загреб)

5. Arsenije Teodorović, John the Theologian and Longinus, 1800 (photo MSOC, Zagreb)

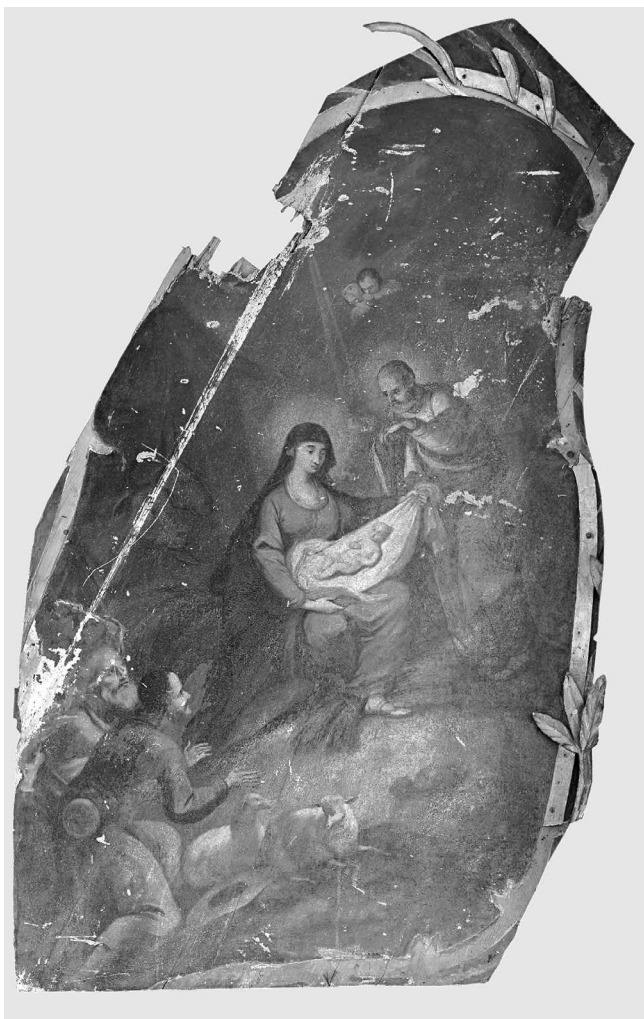
делима у Пакрацу и њиховој судбини. Ипак, подвукавши да је Теодоровић иконостас сликао за саборну, а не парохијску цркву Светог Илије (сл. 11) у Пакрацу, владика Мирон је изнео оно што је савременицима било добро познато. Забуна око локације Теодоровићевог пакрачког иконостаса настаје касније, у време првих научних оцењивања његових преосталих делова након рушења цркве Светог Илије у Другом светском рату. Кратак преглед историје те забуне може послужити као занимљив увид у потешкоће с којима се суочавају истраживачи наслеђа које је, попут корпуса православне црквене баштине у Славонији, доживело велика разарања, те последичне фрагментације, дислокације и губитак контакта са изворним контекстима свог настанка.

Арсеније Теодоровић је оставио непосредно сведочанство о сликању иконостаса у Пакрацу у запису на развијеном свитку у углу иконе *Аврам и Мелхиседек* (сл. 10), која је пред-

6. Арсеније Теодоровић, Распеће, 1800
(фото МСПЦ, Београд)

6. Arsenije Teodorović, Crucifixion, 1800
(photo MSOC, Belgrade)

7. Арсеније Теодоровић, Рођење Христово, 1800
(фото МСПЦ, Београд)

7. Arsenije Teodorović, Birth of Christ, 1800
(photo MSOC, Belgrade)

8. Арсеније Теодоровић, Васкрсење Христово, 1800
(фото МСПЦ, Београд)

8. Arsenije Teodorović, Resurrection of Christ, 1800
(photo MSOC, Belgrade)

9. Арсеније Теодоровић, пресјона икона
Светог Николе, 1800
(фото МСПЦ, Београд)
9. Arsenije Teodorović, flanking icon
of St. Nicholas, 1800
(photo MSOC, Belgrade)

¹¹ Borčić 1974: 92; Шелмић, Микић 1978: 59.

¹² Sakcinski 1891: 171.

стављала slikanu dekoraciju vратница јужних двери.¹¹ Међутим, иако је, према стандардном коду иконостасних кти-торских записа у XVIII веку, навео патронат епископа Кирила Живковића, а потом и пакрачког протопрезвитера Пантелејмона Терзића и целог пакрачког општества, прецизно датујући свој рад у 1800. годину, Теодоровић у запису није поменуо ком храму је припадао „сеи олтар“ који је „изобразио“, сам посејавши тако, нехотично, семе будуће забуне. Колико је познато, запис је први објавио хрватски историчар и књижевник Иван Кукуљевић Сакцински, прецизирајући да се он налази на „templu pravoslavne stolne crkve“ у Пакрацу.¹² У истом читању преузео га је Љубомир Стојановић, објављујући 1903. године да се натпис налази „на templeу

10. Арсеније Теодоровић,
Аврам и Мелхиседек, 1800
(фото ГМС, Нови Сад)
10. Arsenije Teodorović,
Abraham and Melchisedec, 1800
(photo GMS, Novi Sad)

¹³ Стојановић 1903: 316, бр. 3762.

¹⁴ Тодоровић 1888: s.p.

¹⁵ Тодоровић 1888: s.p. Интересантно је да Стеван Тодоровић прецизно сведочи да је Теодоровић својом руком исписао запис „на јужним олтарним вратима“ на пакрачком иконостасу, али погрешно преноси годину из записа као 1803.

саборне цркве у Пакрацу“.¹³ Три године пре него што је Кукуљевић публикувао запис са иконостаса у Пакрацу, ликовни квалитети сликарства Арсенија Теодоровића добили су своју прву критичку оцену из пера сликара Стевана Тодоровића.¹⁴ Сматрајући се добрим познаваоцем „Арсиног“ дела, Тодоровић наводи да је Теодоровић сликао иконостасе у 26 цркава, међу којима и „Пакрачку“, али не прецизира коју.¹⁵ Последње свакако не треба да чуди, јер се Теодоровићев

¹⁶ Damjanović 2013: 252–257; Кучековић 2015: 254–256.

¹⁷ Јовановић 1998: 66–67.

¹⁸ Кусовац, Врбашки, Грујић 2002: 190; Damjanović 2013: 255–256.

¹⁹ Петровић, Кашанин 1927: 94; Кашанин 1942: 31.

²⁰ Коларић 1967: 102.

²¹ Медаковић 1968: 98, 102.

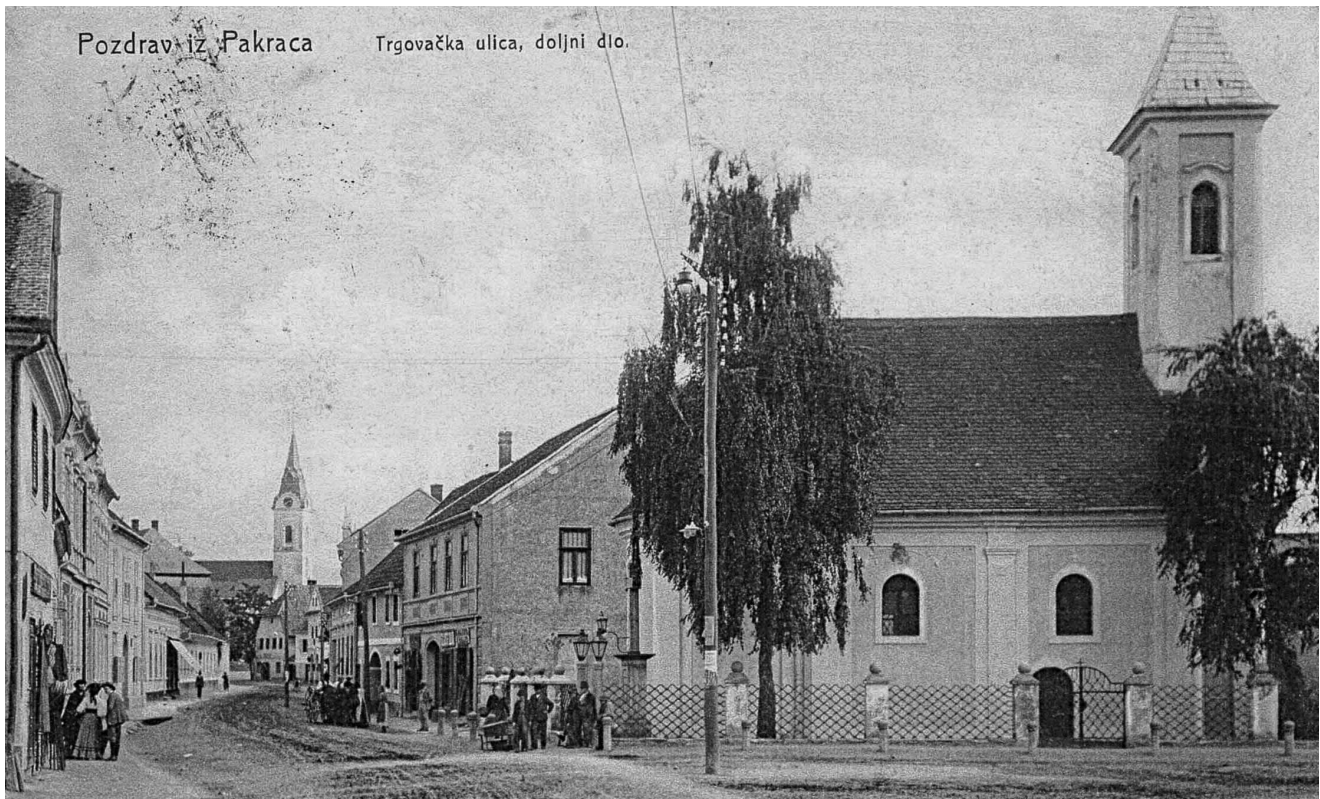
²² Вогић 1974: 92–94.

²³ Кашић 1988: 308–311; Тодић 2010: 468, 470; Тодић 2013: 67–68.

иконостас у време када Тодоровић о њему пише, 1888. године, налазио на свом првобитном месту – у саборној цркви у Пакрацу, где га је сликар свакако могао и видети. Његово уклањање из саборног храма и премештање у парохијску цркву Светог Илије уследило је вероватно непуну деценију касније, у време када је, 1893–1896. године, пакрачка катедрала пролазила кроз историцистичку рестаурације по нацртима загребачког архитекте Хермана Болеа.¹⁶ *Spiritus movens* тог пројекта био је епископ Мирон Николић, који је сликање новог иконостаса у реконструисаној цркви првобитно желео да повери Урошу Предићу.¹⁷ Због његове спречености, сликању олтарске преграде приступиће управо Стеван Тодоровић, у сарадњи са супругом Полексијом и сликарем Живком Југовићем.¹⁸ Тако је Тодоровић био у прилици да ради на истом месту где и његов претходник и презимењак, чије је сликарство високо ценио, а његово учешће или бар сазнања о томе шта се догађало са демонтираним Теодоровићевим иконостасом и процесом његове фрагментарне реасамблаже у цркви Светог Илије не би требало искључити.

Афирмативне оцене Стевана Тодоровића о сликарству пакрачког иконостаса Арсенија Теодоровића задржаће и Милан Кашанин и Вељко Петровић у својим пионирским прегледима српске уметности новијег доба, лоцирајући га, међутим, само топонимски.¹⁹ Први прави документацијски приступ Теодоровићев пакрачки иконостас добија тек након Другог светског рата, када Миодраг Коларић објављује његову фотографију у, тада већ непостојећој, цркви Светог Илије и доноси схему његовог иконографског распореда.²⁰ Готово истовремено, Дејан Медаковић га је посматрао као скуп музејских комада сабраних у збирци Одјела Срба у Хрватској и, вероватно управо на основу поменуте фотографије, навео да је настао за цркву Светог Илије у Пакрацу.²¹ Иако се у званичном каталогу икона загребачке музејске збирке, објављеном једну деценију након Медаковићевог монографског написа о Арсенију Теодоровићу, не прецизира из које цркве потичу Теодоровићеве сачуване пакрачке иконе,²² уверење да су оне првобитно и настале за храм Светог Илије озваничено је новосадском изложбом 1978. године и студијским текстом у пратећем каталогу. Последично, директно везивање Арсенија Теодоровића за сликање иконостаса у пакрачкој парохијској цркви, али и колебања око првобитне локације иконостаса остала су присутна и у каснијим истраживањима.²³

Последице забуне око Теодоровићевог иконостаса у Пакрацу немају значајног утицаја на резултате досадашњих истраживања његовог црквеног сликарства; треба, међутим, рећи да њено уклањање отвара проблем хипотетичке реконструкције иконографске целине олтарске преграде која је креирана за саборни храм Свете Тројице. О контактима сликара Арсенија Теодоровића и тадашњег пакрачког епископа Кирила Живковића нема непосредних архивских сведочанстава, а уговори за сликање два портрета и иконостаса нису сачувани. Једно објављено и у контексту развоја Теодоровићеве ране каријере већ виšekратно коментарисано писмо, које је

11. Црква Светог Илије у Пакрацу, срушена у Другом светском рату (снимљено око 1910)

11. Church of St. Elijah in Pakrac, demolished in WWII (photographed around 1910)

²⁴ Руварац 1912: 78; Медаковић 1980: 147–148; Шелмић, Микић 1978: 12; Тодић 2010: 470.

²⁵ Руварац 1912: 78.

²⁶ Руварац 1912: 78; Медаковић 1980: 147.

²⁷ Чалић 2008: 187.

²⁸ Недељковић 1997: 233–245; Микић 2003: 93, 194, кат. бр. 184; Кучековић 2014а: 95–97, сл. 30.

сликар написао митрополиту Стефану Стратимировићу 1798. године, годину дана пре доласка у Пакрац, може и овде послужити као важан индикатор покровитељског механизма којим се сликар служио и који му је вероватно омогућио добијање посла у седишту Пакрачко-славонске епархије.²⁴ У наведеном писму сликар помиње свој скорашњи боравак на митрополитском добру у Даљу, а самом Стратимировићу се обраћа као „свемилостивом патрону“.²⁵ Теодоровић тако означава своју изванредну повезаност са највишим круговима црквених власти Карловачке митрополије, коју непосредно користи молећи митрополита да га, будући да се у том тренутку обрео без ангажмана, препоручи за сликање иконостаса било у Вршцу, новосадској Алмашкој цркви или на неком другом месту по митрополитовом нахођењу.²⁶ Стратимировић је сигурно добро познавао пакрачко-славонског епископа Кирила Живковића, а њихова документована блиска сарадња датира већ од избора првог на Темишварском сабору 1790. године.²⁷ Митрополиту је био познат и млади повереник епископа Живковића Георгије Суботић, кога му је владика слао са писмима у Сремске Карловце.²⁸ Портретисање пакрачко-славонског епископа и његовог секретара стоји међу првим ангажманима који је Арсеније Теодоровић добио након молбе митрополиту за препоруку, након чега је непосредно уследило и сликање иконостаса у саборној цркви у Пакрацу. Вероватно је управо Георгије Суботић, а по налогу епископа Живковића, посредовао из Пакраца крајем 1800.

²⁹ Тодић 2010: 467–469.

³⁰ Тодић 2013: 243; Кучековић 2014а: 123–134; Кучековић 2014б: 606–607.

³¹ Кучековић 2016: 162, 164.

³² Кучековић 2014а: 122–123.

³³ Damjanović 2013: 252–257.

године приликом препоручивања Арсенија Теодоровића за сликање иконостаса у цркви Светог Николе у Карловцу.²⁹

Нажалост, оскудни извори о пакрачком владичанском комплексу на крају XVIII и почетком XIX века онемогућују поузданије закључке о томе зашто се епископ Кирило Живковић одлучио на то да поручи сликање новог иконостаса у катедралном храму Свете Тројице. Барокна саборна црква у Пакрацу подигнута је за време епископа Софронија Јовановића (1743–1758), али се о потоњем опремању њеног ентеријера још увек мало зна. Познатој чињеници да је као први сликар иконостаса у саборном храму радио Јоаким Марковић, који је тај посао напустио, не довршивши га, 1753. године, придодата је претпоставка да је за његово довршавање, као и за израду зидних слика, ангажован украјински мајстор Василије Романовић, чија је сарадња са епископом Софронијем Јовановићем на другим сликарским пословима у Пакрацу релативно добро документована.³⁰ Једино поуздано сведочанство о томе како је изгледала саборна црква у свом изворном облику, пре историцистичке рестаурације крајем XIX столећа, додуше, само у својој спољашњости, представља њен „портрет“ сачуван на сликаном грбу Пакрачко-славонске епархије са архијерејског трона епископа Кирила Живковића из 1787. године.³¹ Поглед у њену унутрашњост из тог времена вероватно је трајно онемогућен због недостатка извора. Постоји могућност да су неке од икона са иконостаса саборног храма, можда баш оне које са великом сигурношћу приписујемо Василију Романовићу и које су до данас сачуване, премештене у дворску капелу Благовештења, у којој је, према архивским подацима, иконостас обновљен непосредно пре 1784. године.³² Након свог посвећења у Сремским Карловцима и приспећа у Пакрац 1786. године, епископ Кирило Живковић поручио је израду и осликавање репрезентативног барокног архијерејског трона за саборну цркву Свете Тројице, а ангажовање Арсенија Теодоровића на осликавању новог иконостаса више од једне деценије касније треба свакако придодати епископовој, у претходним истраживањима недовољно препознатој, обнови ентеријера саборног храма у Пакрацу.

Готово цео век касније предузета рестаурација пакрачке катедрале подразумевала је њену целовиту реконструкцију, укључујући и реаранжман ентеријера и израду новог иконостаса.³³ Габарити унутрашњег простора, међутим, нису значајније мењани у односу на старију грађевину, првенствено по ширини. То би свакако значило да је Арсеније Теодоровић 1800. године осликавао целину олтарске преграде много већих димензија од оне у мањој парохијској цркви Светог Илије, за коју су, по наведеној тврдњи епископа Мирона Николића из 1926. године, а свакако по литургијској логици, одабране само одређене представе. Иконографска необичност склопа те нове целине у цркви Светог Илије тако не припада изворном опусу Арсенија Теодоровића. Нажалост, чињеница је да су многе иконе, по речима владике Мирона, као сувишне у тренутку премештања икона у цркву Светог Илије, вероватно већ крајем XIX столећа расасуте по приватним ентеријерима. Након Другог светског рата иконе које су

³⁴ Кучековић 2015: 17–19.

³⁵ У привременом чувалишту које је оформила Епархија пакрачко-славонска данас се, веома оштећене, налазе следеће иконе са Теодоровићевог иконостаса у Пакрацу: престоње иконе Христа, Богородице са Христом и Светог Николе, празничне иконе *Рођења (Поклоњење јасицира)* и *Васкрсења Христовог*, крст са Распећем и један надверни картуш са старозаветним текстом (Јез. 44, 2); Кучековић 2015: 256–257, сл. 20–22.

³⁶ Шелмић, Микић 1978: 13.

³⁷ Осим икона које се чувају у Галерији Матице српске у Новом Саду, делови Теодоровићевог иконостаса из Пакраца похрањени су и у збирци Музеја Српске православне цркве Митрополије загребачко-љубљанске у Загребу; Милеуснић 2006: 86–87, кат. бр. 1.48, 1.49.

³⁸ Шелмић, Микић 1978: 3.

³⁹ Шелмић, Микић 1978: 59–60, кат. бр. V.

⁴⁰ На иконостасима у Баји, Руском Крстуру и Футогу у центру празничног низа Теодоровић је сликао *Скидање са крста*; Шелмић, Микић 1978: 55, 57. Сачуване празничне иконе са пакрачког иконостаса, *Рођење* и *Васкрсење*, имају неправилан рококо облик, формиран накнадно прикуцаним елементима резбарије, који се значајно разликују од првобитних класицистичких резбарених украса, који су били очувани око икона у доњим зонама. Постоји могућност да су две сачуване празничне иконе изворно имале другачији, правилан облик и да су прекројене приликом уклапања у олтарску преграду цркве Светог Илије.

⁴¹ Након Другог светског рата биле су сачуване само две представе из сокла: *Јасицира пред Ксерксом* и *Христос и Самарјанка*; Вогџић 1974: 93, кат. бр. 367, 368; Шелмић, Микић 1978: 58.

⁴² Постоји свакако могућност да су изнад трију двери, осим медаљона са старозаветним текстовима, постојале и наративне представе које нису неуобичајне за Теодоровићевог иконостаса – *Тајној вечери* би свакако било намењено место у зони непосредно изнад царских двери; Шелмић, Микић 1978: 55, 57, 59, 61 и даље.

чиниле иконостас у цркви Светог Илије биле су похрањене у Музеју Срба у Хрватској у Загребу, а Епархији пакрачко-славонској враћене су 1983. године и смештене у ризницу владичанског двора, који је страдао у ратним сукобима 1991–1995. године.³⁴ Нажалост, тек неколико њих враћено је епархијским властима након окончања сукоба.³⁵ *Reliquiae reliquiarum* једног од, према оценама старијих истраживача,³⁶ најкарактеристичнијих Теодоровићевих дела црквеног сликарства остају фрагментиране и у различитом стању очуваности.³⁷

Хипотетичка реконструкција првобитног садржајног склопа иконостаса који је Арсеније Теодоровић сликао за саборну цркву у Пакрацу 1799–1800. године могућа је данас само на основу аналогија са другим иконостасним целинама које је остварио током своје ране каријере. Примећена склоност ка интензивнијим класицистичким стилским тенденцијама на пакрачком иконостасу³⁸ могла би се условно аплицирати и на велике димензије сачуваних празничних икона *Рођења* и *Васкрсења Христовог*, што је одлика која би показала да је Теодоровић за Пакрац сликао целину сличнију оној коју ће три године касније, 1803–1804. године, остварити у цркви Света три јерарха у Новом Саду.³⁹ Новосадски иконостас носи редукован број празничних представа великих димензија у односу на оне које је Теодоровић сликао пре доласка у Пакрац – у Баји (1793), Руском Крстуру (1793–1797) и у Футогу (1797–1798). Чини се да је на пакрачкој олтарској прегради стајао празнични низ селектованих представа већих површина, попут новосадских, с тим што је *Васкрсење*, које се на иконостасу цркве Светог Илије налазило десно од *Распећа*, могло представљати чак и централну икону празничног низа, као у новосадској Алмашкој цркви.⁴⁰ Првобитно постојање представа апостола и пророка свакако треба претпоставити, иако о њима није сачуван никакав помен, као и то да су оне, због појединачних ликова светитеља и мањих димензија, свакако лакше налазиле пут „у приватне руке“, уз благослов епископа Мирона Николића.

Узимајући у обзир засад познате чињенице о настанку Теодоровићевог иконостаса за пакрачки саборни храм, раније оцене о његовој садржинској изузетности свакако треба ревидирати у корист јасне могућности да се радило о олтарској прегради уобичајеног тематског склопа на прелазу из XVIII у XIX столеће. Томе у прилог на првом месту иде чињеница да је број сачуваних икона са пакрачког иконостаса након Другог светског рата увек био већи од оног који је стајао у склопу олтарске преграде у цркви Светог Илије. Тако су четири престоње иконе највероватније подразумевале и четири аналогне представе у соклу, а не само две које се наводе у каталожним описима.⁴¹ Изнад троје двери налазили су се неправилни медаљони са старозаветним текстовима, док је локацију иконе *Тајна вечера* теже одредити.⁴² Празнични ред, као што је већ сугерисано, треба замислити са смањеним бројем икона, до шест, са централном представом у средини, на који се вероватно надовезивала зона са стојећим фигурама апостола. Претпостављамо да је завршницу иконостаса у линети саборног пакрачког храма чинио ансамбл са очуваним

⁴³ За последње две такође верујемо да су прекројене приликом постављања на иконостас у цркви Светог Илије.

⁴⁴ Претпоставка о садржају икона у линети, поред оних сачуваних, представља најнесигурнији елемент предложене хипотетичке реконструкције. Арсеније Теодоровић ће на иконостасима који претходе пакрачком, у Баји и Руском Крстуру, у завршницама сликати пророке, док се у Футогу у медаљонима под сводом појављују представе из циклуса *Христљових страдања*; на каснијим иконостасима Теодоровић ће често, око *Распећа*, сликати и представе пророка и *Страдања* (Меленци, 1806, Велики Сент Миклош, 1809); Шелмић, Микић 1978: 61, 63.

Распећем и иконама *Богородица и Марија Магдалена*, те *Јован Богослов и сајњик Лонгин*;⁴³ несачуваним деловима овог сегмента иконостаса требало би сматрати представе пророка, вероватно сликане у медаљонима.⁴⁴

Садашњи недостатак архивских извора који би јасније осветлили сарадњу Арсенија Теодоровића и епископа Кирила Живковића на креирању садржинског склопа пакрачког иконостаса спречавају доношење поузданијих закључака од изнетих у претходно изложеном. Ипак, чини се да постојећи аргументи довољно говоре у прилог да је новосадски сликар у саборној цркви Свете Тројице остварио целину сасвим у складу са иконографским стандардима епохе и сопствених познатих остварења. Она је готово сигурно била знатно репрезентативнија од потоњег „камерног“ издања устројеног у цркви Светог Илије, чија је неуобичајеност изненађивала модерне истраживаче Теодоровићевог црквеног сликарства.

Литература

- Јовановић М. 1998, *Урош Предић*, Нови Сад.
- Кашанин М. 1942, *Два века српског сликарства*, Београд.
- Кашић Д. 1988, *Српска насеља у северној Хрватској и Славонији*, Загреб.
- Коларић М. 1965, *Класицизам код Срба 1790–1848*, I, Београд.
- Коларић М. 1967, *Класицизам код Срба: каталог црквеног сликарства и његове примене уметности*, VI, Београд.
- Кусовац Н., Врбашки М., Грујић В. et al., 2002, *Стеван Тодоровић: 1832–1925*, Београд.
- Кучековић А. 2014а, *Уметности Пакрачко-славонске епархије у XVIII веку*, Београд.
- Кучековић А. 2014б, *Епископ Софроније Јовановић (1743–1757) и барокни културни модел у Пакрачко-славонској епархији*, Три века Карловачке митрополије 1713–2013, ур. Д. Микавица, Д. Његован, Сремски Карловци, 601–610.
- Кучековић А. 2015, *Сакрална баштина Срба у западној Славонији*, Загреб.
- Кучековић А. 2016, *Архијерејски њивон епископа пакрачко-славонског Кирила Живковића из 1787 – реконструкција сликаног њивона*, Саопштења XLVIII, 153–171.
- Медаковић Д. 1968, *Српски сликари XVIII до XX века. Ликови и дела*, Нови Сад.
- Медаковић Д. 1980, *Српска уметности у XVIII веку*, Београд.
- Милеуснић С. 1996, *Два сведочанства о славонским иконама*, Гласник друштва конзерватора Србије 20, 38–40.
- Милеуснић С. (ур.) 2006, *Музеј Српске православне цркве Митрополије загребачко-љубљанске у Загребу*, Загреб–Београд.
- Микић О. 2003, *Поретак Срба XVIII века*, Нови Сад.
- Недељковић Ј. 1997, *О неким њивима Кирила Живковића, пакрачког епископа*, Археографски прилози 19, 233–245.
- Петровић В., Кашанин М. 1927, *Српска уметности у Војводини*, Нови Сад.

- Руварац Д. 1912, *Писмо Арсе Теодоровића молера, митрополијџу Стефану Сирашмировићу*, Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије, бр. 1, год. II, Сремски Карловци.
- Стојановић Љ. 1903, *Стари српски записи и напјиси*, II, Београд.
- Тодић Б. 2010, *Белешка о иконостазу Арсенија Теодоровића у Карловцу*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII века: по архивским и другим подацима, Нови Сад.
- Тодић Б. 2013, *Српски сликари од XIV до XVIII века*, I, Нови Сад.
- Тодоровић С. 1888, *О српском сликару Арси Теодоровићу*, Наше доба, бр. 14, год. IV, 17 (29) фебруар.
- Чалић Б. 2008, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека: усјомени Слободана Милеуснића*, Љетопис Српског културног друштва „Просвјета“ XIII, 179–223.
- Шелмић Л., Микић О. 1978, *Дело Арсенија Теодоровића (1767–1826)*, Нови Сад.

*

- Borčić V. 1974, *Zbirka ikona Odjela Srba u Hrvatskoj*, Zagreb.
- Damjanović D. 2013, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb.
- Sakcinski I. K. 1891, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb.

The time Arsenije Teodorović spent in Pakrac and his painting of the rstate portrait of Bishop Kiril Živković and the iconostasis for the parish church of St. Elijah (demolished during WWII) constitute anthological moments not only of the painter's opus, but also of the Serbian painting at the end of the 18th century, both of which have had significant attention paid to in the studies done so far. The iconostasis at the church of St. Elijah was deemed to be one of the best works of Teodorović. Still, it was considered an oddity, for it was marked by a very abridged iconographic programme and a relatively small number of icons that it comprised in comparison to the typical iconostases this master had made before or after his stay in Pakrac. However, the published archive material, insufficiently perceived until now, provides a completely different context for the creation of the said iconostasis. It clearly suggests that Teodorović did not originally work for the parish church of St. Elijah, but rather for the cathedral church of Holy Trinity in Pakrac, and that the iconostasis was, most probably during the reconstruction of the cathedral church at the end of the 19th century, dismantled into pieces and partially transferred to the significantly smaller parish church, when the ensemble known until now was in fact created. An analysis also indicates that Teodorović probably painted significantly more icons than contained by the iconostasis subsequently assembled for the church of St. Elijah, which allows for its recontextualisation and opens up a possibility of reconstruction in relation to the standard thematic concepts of the iconostases within the painter's church painting opus.

